

RANOKRŠĆANSKI OLTAR U GATIMA

Jasna Jeličić Radonić

UDK 904:[73.033.1:726.591.12(497.13 Gata)],05"
Izvorni znanstveni rad
Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split

Tip oltara *cippusa sa fenestellom confessionis* primijenjen u ranokršćanskoj crkvi u Gatima izdvaja se iz dosad poznatih oblika ranokršćanskog oltara rimske provincije Dalmacije. Kako pokazuju brojni nalazi izgleda da je bio popularniji najstariji tip oltara — stola i to u varijanti sa četiri ugaona stupića, koji se dugo zadržao u upotrebi. Promatran u tom kontekstu gatački oltar predstavlja iznimku koja se potpuno uklapa u središte isto tako osobite ranobizantske građevine Justinijanovog vremena.

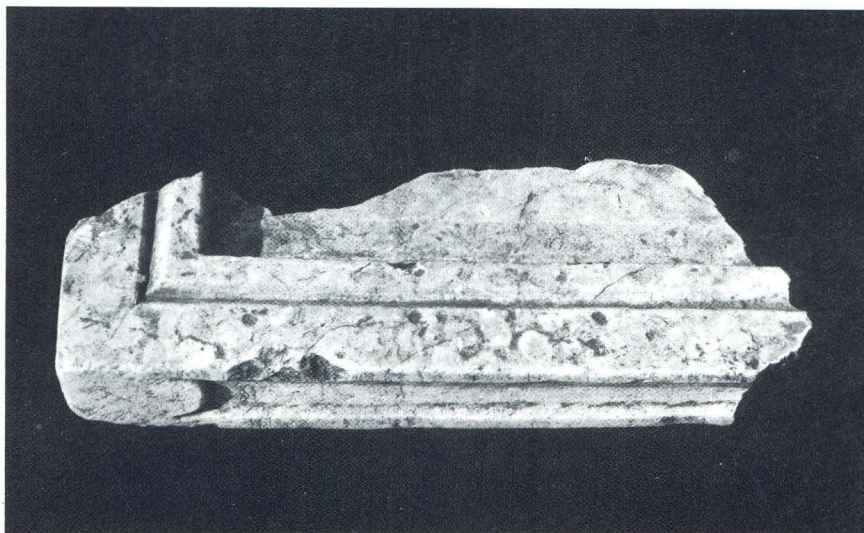
Oltar ranokršćanske crkve u Gatima, te osobite centralne građevine iz 6. stoljeća, nalazio se u glavnoj apsidi njenog trikonhalnog središta. Bio je podignut iznad konfesije pravokutnog oblika koja je smještena u središnjoj osi prostora prezbiteterija. Tom centralnom mjestu kršćanskog kulta, oko kojeg su se odvijali crkveni obredi, bila je posvećena najveća pažnja.¹

Prilikom arheoloških istraživanja gatačke crkve pronađeno je mnogo ulomaka crkvenog namještaja, među kojima se jasno izdvajaju dijelovi oltara. Očigledno je da se oltar ranokršćanske crkve u Gatima sastojao od više različitih elemenata. Premda je otkriven manji broj njegovih odlomljenih i oštećenih komada (14), na osnovi njihove stilske analize i specifičnih odlika koje su svojstvene nekim primjerima određenog tipa te vrste ranokršćanske skulpture, moguće je predložiti idejnu rekonstrukciju njegovog izvornog oblika i izgleda.

Osnovni dio gatačkog oltara je menza izrađena od žućkasto bijelog mramora. Otkriveni ugaoni ulomak oltarnog stola (dimenzija 30 × 12 × 4,5 cm) odaje njene karakteristične detalje. Prepoznaje se uobičajena višeslojna profilacija koja je uokvirivala znatno izdubljenu plohu stola. U uglovima vanjskog oboda ističu se lunulasti završeci ukrasnih žljebova. Upravo taj klasičan način ukrašavanja njenih bočnih stijenki

¹ J. Jeličić, Ikonografija ranokršćanske lunete iz Gata, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, Split 1985., 5.; ista, Pluteji ranokršćanske crkve u Gatima kod Omiša. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 29, Split 1990., 5.

direktno je povezuje s oltarnim menzama salonitanskih bazilika, poput onih u episkopalnom kompleksu ili cemeterijalnim objektima Marusinca. Slični primjeri poznati su i kod nekih drugih ranokršćanskih građevina, očito opremljenih tom vrstom crkvenog namještaja iz istih izvora. Taj ornamentalniji način obrade menze, moglo bi se reći »salonitanskog stila«, pokazuju nalazi ulomaka oltarnih stolova u ranokršćanskoj crkvi sv. Ivana u Starom Gradu na Hvaru, zatim u onoj nedavno istraženoj u Postirama na Braču, izrađeni od žučkasto bijelog mramora. Bočne stijenke pojedinih menzi mogle su biti i ravne, čije primjere susrećemo kako u salonitanskim bazilikama tako i onim njihovog kulturnog kruga.

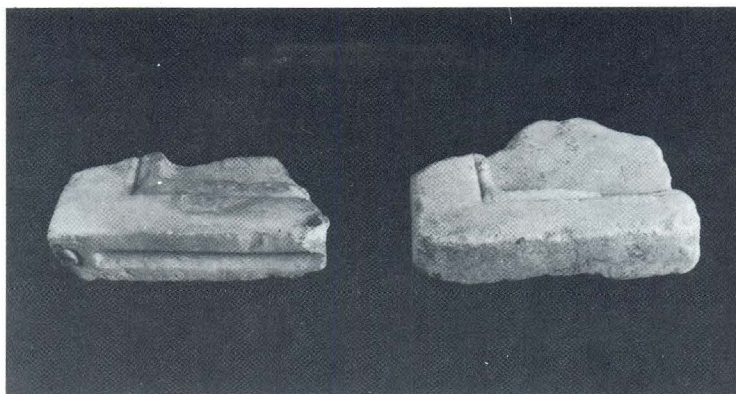

Ulomak oltarne menze iz Gata

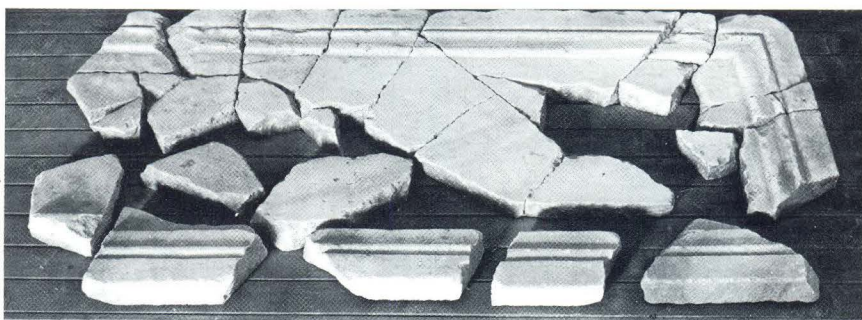
Oltarna menza takva oblika dugo se nalazila pred pročeljem kasnije crkvice sv. Ivana u Sutivanu, a pripadala je ranokršćanskoj trikonhalnoj građevini. Gotovo je u cijelosti sačuvana i danas je izložena u Bračkom muzeju u Škripu. Jedna od dvojnih crkava u kompleksu Sv. Ivana u Starom Gradu na Hvaru posjedovala je oltarnu menzu ravnih stijenki bez ukrasnih žljebova. Ulomci mramornih menzi pronađeni su u ranokršćanskim objektima u unutrašnjem dijelu provincije Dalmacije, kao i u dvojnim crkvama u Žitomislicima, Cimu, Dabravini, Vrbi, gdje se susreću obje navedene varijante. Svi ovdje izneseni nalazi potvrđuju određeno pravilo da su oltarne menze uvijek bile izrađene od skupocjenog mramora, u što se uklapa i gatačka menza. To je izgleda bilo primijenjeno kod svih dosad poznatih primjera ranokršćanskih oltara, među kojima izuzetno ostvarenje te vrste crkvenog namještaja predstavlja čuvena menza od alabastra iz crkve S. Vitale u Raveni.²

² Forsch. I, fig. 120; Forsch. III, Abb. 52, 53, T. 8; *D. Vrsalović*, starokršćanski spomenici, Brački zbornik 4, Zagreb 1960., 94–95; nalazi ulomaka oltarnih menzi iz ranokršćanskih dvojnih crkava u kompleksu Sv. Ivana u Starom Gradu na

Ulomci dvije oltarne menze iz crkve sv. Ivana u Starom Gradu

Mramorna oltarna menza iz Sutivana

Drugi element ranokršćanskog oltara iz Gata bili su stupići nosači oltarne menze. Sačuvao se samo gornji dio jednog stupića s kapitelom, koji po dimenzijama odgovara toj namjeni (12 × 23 cm). Izrađen je od bijelog mramora. Njegov kapitel ukrašen je akantusom klasičnog oblika, čvrsto priraslog za kalathos. Najbliže primjere sličnog načina ukrašavanja kapitela pružaju stupići salonitanskih oltara, kakvi su poznati u episkopalnim bazilikama i cemeterijalnim kompleksima na Marusincu i Kapljuču, te oni iz ranokršćanske crkve sv. Stjepana u Sumpetru,

Hvaru i onoj u Postirama pronađeni su prilikom zaštitnih konzervatorskih istraživanja pod vodstvom stručnjaka Regionalnog zavoda i nisu još objavljeni; *T. Andelić*, Kasnoantička bazilika u Cimcu kod Mostara, GZM XXIX, Sarajevo 1976., 192, sl. 7, T. IV 2; isti, Kasnoantička dvojna bazilika u Žitomislicima kod Mostara, GZM XXXII, Sarajevo 1978., 302, T. XII 3; *Đ. Basler*, Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972., 81; *I. Bojanovski*, Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju, GZM 35/36, Sarajevo 1981., 203, T. I 3; *M. Mazzotti*, Gli altari paleocristiani degli edifici di culto ravennati, Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna 1960., fasc. II. 245.

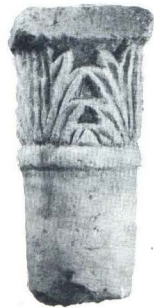
1

3

4

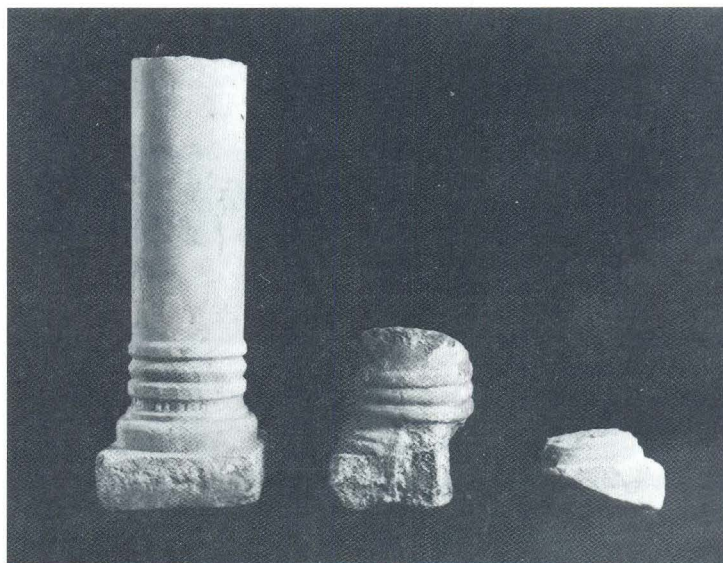
2

5

Kapiteli i oltarni stupići: 1. crkva sv. Ivana u Starom Gradu, 2. ranokršćanska crkva u Dikovači, 3. i 4. ranokršćanska crkva u Lovrečini, 5. crkva sv. Petra u Ublima na Lastovu

Dikovači, odnosno Cimu i Gornjem Vakufu. To su većinom jednostavno oblikovani elementi oltara — stupići izvedeni iz jednog komada, a razlikuje ih način profilacije baze i ukras kapitela, koji varira od stiliziranih biljnih ornamenata do geometrijskih motiva. To pokazuju nalazi stupića s kapitelima u ranokršćanskoj crkvi u Lovrečini, od kojih je jedan od tih nosača menzi sačuvan u potpunosti. Na jednostavno profiliranoj bazi izdiže se stupić koji završava kapitelom. Klasični akantus-kapitel ovdje je zamijenjen gotovo shematski prikazanim konturama rastvorenih listova, između kojih se u središtu kalathosa nalazi stilizirani cvijet. Već se naslućuje proces određene geometrizacije biljne ornamentike svojstven ranokršćanskoj skulpturi 6. stoljeća. To je znatnije izraženo u ukrasu kapitela oltarnog stupića sjeverne crkve iz Srime, koji je također u cijelosti sačuvan. Na nešto jednostavnije obrađenoj bazi, s gotovo samo naznačenim elementima profilacije i vrlo jednolično izvedenom tijelu stupića, odvaja se završni kapitel. Njegov stilizirani cvijet odaje već linijski koncipiranu geometrijsku ornamentiku. Slična geometrizacija biljne ornamentike prisutna je na brojnim salonitanskim primjerima, kao i njima

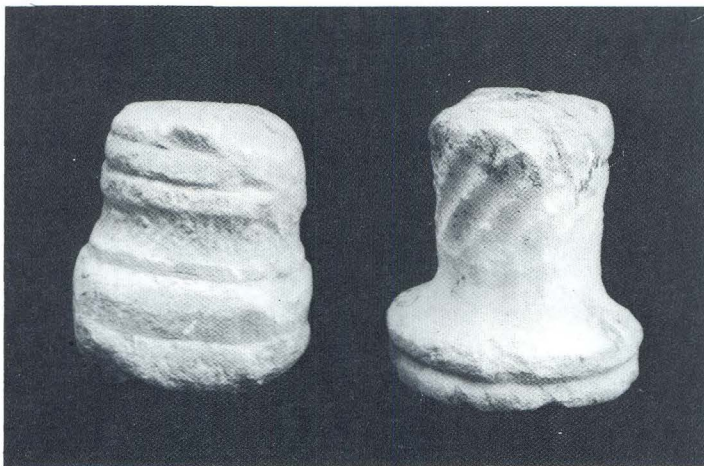

Ulomci oltarnih stupića iz crkve sv. Ivana u Starom Gradu

sličnih na širem području Dalmacije. Tako su dijelovi stupića sa sličnim kapitelima, koji su podržavali oltarnu menzu, primijenjeni u ranokršćanskoj crkvi sv. Petra u Ublima na Lastovu. Prema navedenim dimenzijama objavljenog crteža tog kapitela, očigledna je njegova pripadnost oltarnom stolu. Slično koncipirani ukrasi kapitela nosača menzi, s izrazitim elementima geometrijske ornamentike, poznati su i na oltarima ranokršćanskih građevina u unutrašnjosti provincije Dalmacije, kao u Majdanu, Malom Mošunju, Turbe, koji su također pratili razvoj likovnog govora skulpture 6. stoljeća.

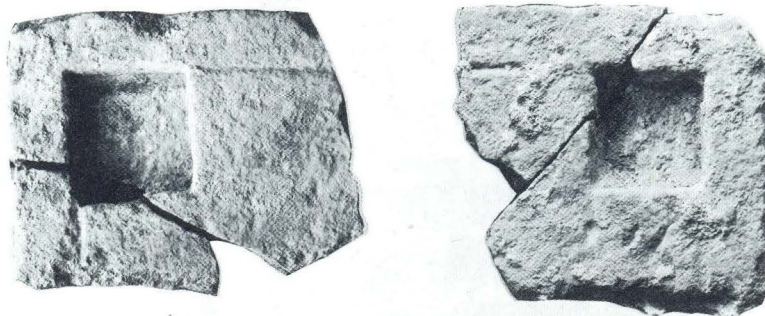
Ponekad su tijela stupića nosača menzi mogla biti i tordirana, kako pokazuje mramorni ulomak donjeg dijela stupića iz ranokršćanske crkve sv. Stjepana u Sumpetru. Sačuvala se plitka polukružna baza i početak tijela tordiranog stupića, promjera 8 cm, što bi odgovaralo dimenzijama tog elementa oltara. Pored njega pronađena je još jedna baza stupića s početkom tijela stupića, sličnog promjera cca 8–9 cm, klasičnog oblika. Njegova baza je četvrtasta i odvaja je od stupića niz urezanih jednostavnih ukrasa lunulastih oblika, što je česta odlika ukrašavanja baza oltarnih stupića. Vjerojatno se radi o dva oltara istog tipa, koji su se razlikovali samo u načinu ukrašavanja. Tome u prilog bi govorele

Ulomci oltarnih stupića iz crkve sv. Stjepana u Sumpetru

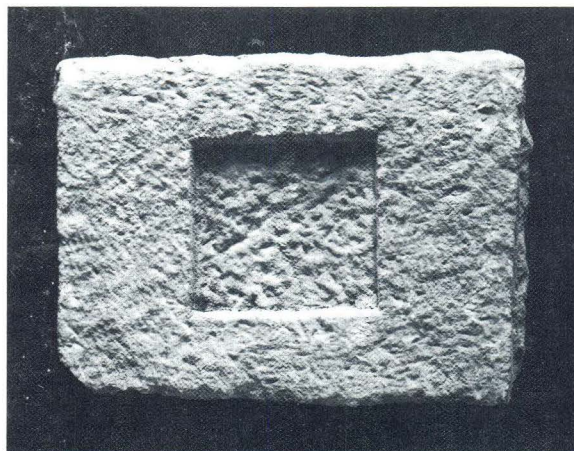
dosad otkrivene dvije apside te ranokršćanske crkve neposredno ispred apside srednjovjekovne crkvice do danas sačuvane. Dvije građevinske faze te ranokršćanske crkve vjerojatno su pratile i promjene njenog crkvenog namještaja, u ovom slučaju oltara, što je očito prema sačuvanim različitim oltarnim stupićima. Sličan način ukrašavanja baza stupića poput ovog drugog sumpetarskog primjera pokazuju donji dijelovi stupića nosača menzi iz dvojnih crkava kompleksa Sv. Ivana u Starom Gradu. Pronađene su dvije baze s bogatom profilacijom i više dijelova trupa stupića izrađeni od žućkasto bijelog mramora, bliskih po načinu obrade onima iste namjene na ceterijalnom kompleksu Marusinca.³

³ Forsch. I, fig. 26; Forsch. III, T. 4 C 1–5; Recher. II, Fig. 36, br. 46; A. Škopalj, *Obredne gomile, Sveti Križ na Čiovu* 1970., 19–28, sl. 11a i 11c, gdje donosi ulomak stupića s kapitelom, navodeći njegove dimenzije koje govore za njegovu funkciju, budući da je danas izgleda izgubljen; stupić iz Dikovače nije objavljen, a izložen je u Arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Imotskome; oltarni stupići iz ranokršćanske crkve u Lovrečini nisu objavljeni, a izloženi su u Bračkom muzeju u Škripu; Z. Gunjača, *Srima, kompleks kasnoantičke sakralne arhitekture*, Katalog 156, povremene izložbe Muzeja grada Šibenika, Šibenik 1985.; P. Marconi, *Antichità di Lágosta*, Bull. della Comm. arch. Com. (LXII) 1934., Roma 1936., 3–27, fig. 23; T. Anđelić, *n. dj.* 192, sl. 7, T. IV 3; Đ. Basler, *n. dj.* 84, sl. 73; 94–97; 92–94, sl. 87; 116–118; nalazi donjih dijelova oltarnih stupića iz kompleksa Sv. Ivana u Starom Gradu nisu još objavljeni.

Ulomci baze oltara iz Gata

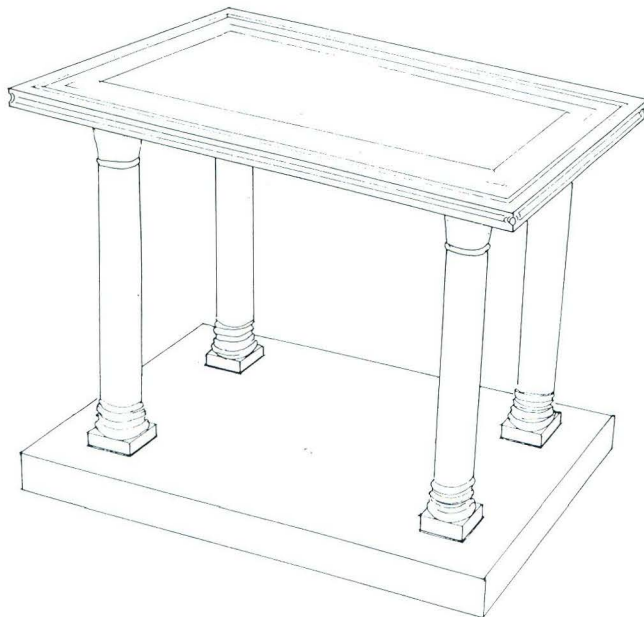
Slijedeći element gatačkog oltara bila bi njegova kamena baza na kojoj su bili pričvršćeni navedeni nosači menze. Pronađena su dva ulomka baze oltara izrađeni od bračkog bituminoznog vapnenca (dimenzija $30 \times 30 \times 10$ cm; $34 \times 27 \times 10$ cm). Na njima su sačuvana karakteristična četvrtasta udubljenja bliže uglovima. Na osnovi njihovih dimenzija (12×12 cm) mogu se odrediti veličine kvadratnih baza stupića koje nisu sačuvane. Slična postolja menzi pronađena su u ranokršćanskim dvojnim crkvama u Srimi. Masivne kamene ploče pokazuju po četiri rupe za nasad baza stupića. Kod južne crkve kameno podnožje oltara posjedovalo je karakteristične utore s obje strane, ali različitih dimenzija. Navedeni podatak govori o izvjesnoj promjeni ranokršćanskog oltara te južne građevine. Dio oltarne baze s dva ugaona četvrtasta udubljenja za stupiće objavljen je među ranokršćanskom skulpturom ceterijalnog kompleksa na Marusincu. S obzirom na navedene dimenzije navedenih utora nosača menze, radi se o bazi oltara i vjerojatno je izvorno menza počivala na četiri stupića. Još skromniji je nalaz ulomka oltarne baze ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču. Otkriven je ugaoni dio (di-

Ulomak oltarne baze iz Lovrečine

menzija $39 \times 29 \times 5,5$ cm) sa specifičnim četvrtastim udubljenjem koje po dimenziji potpuno odgovara bazi ranije spomenutog stupića nosača menze sačuvanog u cijelosti ($14,5 \times 15,5$ cm). Premda je došao do nas samo jedan takav utor, odaje karakteristični element ranokršćanskog oltara. Ostali poznati primjeri baza oltara izašli su na vidjelo u crkvenim objektima unutrašnjeg dijela provincije Dalmacije. Ranokršćanski oltari u Zenici, Malom Mošunju, Čitluku kod Šipova i Klobuku posjedovali su kamene baze izrađene od muljike. U tom kontekstu izdvaja se baza oltara crkve u Borasima gdje se pored utora uobičajenih za stupiće nalazio po sredini otvor za relikvije.⁴

Idejna rekonstrukcija ranokršćanskog oltara tipa stola u crkvi sv. Ivana u Starom Gradu

Na osnovi navedenih elemenata ranokršćanskog oltara u Gatima moglo bi se zaključiti da se radi o jednostavnom tipu oltara stola, vrlo uobičajenog i popularnog u ranokršćanskim crkvenim građevinama rimske provincije Dalmacije, kao i u drugim provincijama širom Carstva. Taj najstariji tip ranokršćanskog oltara javlja se već od pretkonstantinovskog razdoblja i dugo se zadržava u upotrebi u ranokršćanskim objektima mnogih područja, predstavljajući klasični oblik te vrste crkvenog namještaja. Sastojao se od tri osnovna dijela — menze, glavne plohe stola koju su obično podržavala četiri ugaona stupića sa kapitelima, a njihove baze su bile učvršćene u utorima na kamenom postolju. Gotovo ogledne primjere tog tipa ranokršćanskog oltara pružaju pri-

⁴ Z. Gunjača, n. dj.; Forsch. III, T. 7, f. 27; Ulomak baze iz Lovrečine nije objavljen; Đ. Basler, n. dj. 94—97, 77—78, 128, 70; D. Sergejevski, Starokršćanska bazilika u Klobuku, GZM IX, Sarajevo 1954., 189—207.

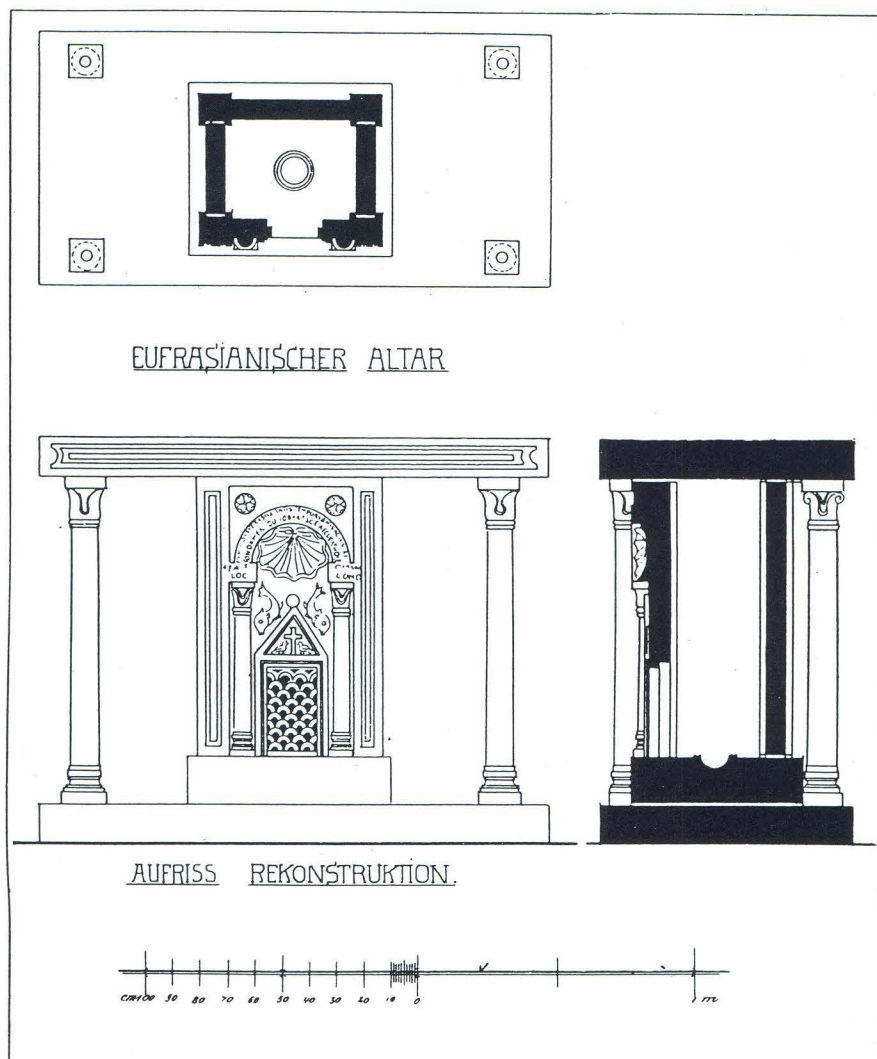

mjeri onih iz ranokršćanskih dvojnih crkava u Srimi, gdje su izuzetno sačuvane cjeline svih elemenata potrebnih za njegovu rekonstrukciju. Tom tipu ranokršćanskog oltara-stola pripadaju pojedini elementi pronađeni u većem ili manjem broju u mnogim ranokršćanskim crkvama našeg područja, počevši od salonitanskih bazilika pa do svih onih koje gravitiraju njenom kulturnom krugu. Bilo da se radi o crkvenim građevinama na otocima, kao crkvi sv. Petra u Ublima na Lastovu, kompleksu dvojnih crkava sv. Ivana u Starom Gradu na Hvaru ili onim bračkim u Lovrečini, Postirama i Sutivanu, odnosno u obalnom dijelu kao crkvi sv. Stjepana u Sumpetru ili Dikovači, te objektima u unutrašnjem dijelu provincije Dalmacije, gdje se po svojoj sačuvanosti ističu dijelovi oltara u Cimuu, zatim Žitomisljima i dr., izgleda da je u pitanju isti tip oltara-stola. Kako pokazuju izloženi ulomci te vrste skulpture, očite su samo varijante načina ukrašavanja tog vrlo popularnog oblika ranokršćanskog oltara u provinciji Dalmaciji. Ponekad se javljaju oltarne menze obrađene na jednostavniji način, ravnih bridova ili one bogatije ukrašenih bočnih stijenki sa žljebovima lunulastih završetaka, odnosno stupići s kapitelima različitih biljnih motiva, od klasičnog akantusa do onih potpuno stiliziranih njihovih kontura bližih geometrijskoj ornamentici, položenih obično na kamene baze. Primijenjen je dakle taj najstariji klasični oblik ranokršćanskog oltara koji se susreće na Istoku, premda nešto rjeđe, kao i na Zapadu. Nalazimo ga na području Istre u ranokršćanskim bazilikama, kao u onoj Felicijanovoj u Puli ili sv. Marije na Velikom Brijunu, Austrije u blizini Lienza, zatim Italije, osobito ravenatskim bazilikama, kao S. Giovanni Evangelista ili S. Apollinare Nuovo, na području sjeverne Afrike u bazilikama Timgada i Tebesse, odnosno u Grčkoj, kako to pokazuju primjeri iz Nea Anhialosa ili Tasosa, itd. Ove često nepotpuno sačuvane dijelove tih tipova oltara nadopunjuju njihovi oslikani prikazi na mozaicima ravenatskih bazilika, poput primjera iz neonijanskog baptisterija ili S. Vitale i S. Apollinare in Classe.⁵

Međutim, prilikom arheoloških istraživanja gatačke crkve pronađeni su još neki elementi ranokršćanske skulpture u kojima bi se mogli raspoznati ukrasi oltara. Zajedno s već navedenim uobičajenim dijelovima oni su tvorili jedan drugi tip oltara koji se javlja nešto kasnije od tipa oltara-stola u 5., odnosno u 6. stoljeću kada se paralelno dalje primjenjuje, a njegov nastanak vezuje se uz smještaj relikvija unutar oltara. To je tzv. tip oltara cippusa koji za razliku od oltara-stola posjeduje sve njegove elemente, a po sredini između ugaonih stupića nosača menze nalazi se cippus. Najbliži primjer oltara-cippusa je Eufrazijev oltar u Poreču, odnosno poznati oltari ravenatskih ranokršćanskih bazilika 6. stoljeća. Premda nije pronađen siguran primjer ovog tipa oltara, na osnovi sačuvanih dijelova napravljene su određene rekonstrukcije njegovog izvornog izgleda.⁶

⁵ Z. Gunjača, n. dj.; Forsch. I, fig. 120, fig. 26; Forsch. III, Abb. 52, 53, T. 4 C 1—5, T. 7, f. 27, T. 8; T. Andelić, n. dj. 192, sl. 7; J. Braun, S. I., Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, München 1924., vol. I, 125 i d.; M. Mazzotti, n. dj. 238—246; J. P. Sodini, Alike, II: La basilique double, Athènes 1984., 17—24, fig. 14—23; A. Opλάνδου, Η Ευλοστέγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης, II, Αθήναι 1954., 438—452.

⁶ J. Braun, S. I, n. dj. 125, 191—199; M. Mazzotti, n. dj. 246—250; W. Gerber, Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens, Dresden 1912., 51, fig. 53; M. Prelog, Poreč, grad i spomenici, Beograd 1957., sl. 208.

Rekonstrukcija Eufrazijevog oltara prema Gerberu

Jedan od prvih primjera je onaj u Neonijanskom baptisteriju, koji vjerojatno potječe iz Basilicae Ursianae, tadašnje katedrale 6. stoljeća. Mramorni oltar-cippus sastoji se od ugaonih stupića koji su podržavali menzu, dok se po sredini ona naslanjala na tzv. cippus. U prvom planu na pročelju cippusa otvarala se fenestella confessionis u obliku edikule sa školjkom. Luk ukrašen ovulima podržavaju dva tordirana stupića, dok vanjski okvir tvore dva kanelirana pilastrića. Slobodni međuprostori ispunjeni su palmetama, odnosno kompozicija završava biljnim frizom vinove loze i ptica u čijem središtu se ističe križ. Dimenzije cippusa iznose 97 × 74 cm. Iznad ovog cippusa postojala je menza, također od grčkog mramora, klasična oblika, s okvirom koji prati njenu udubljenu

površinu. Oltar se datira u prvu polovinu 6. stoljeća. S obzirom da ovaj oltar nije sačuvan in situ u svom izvornom obliku, M. Mazzotti u svojoj studiji o ravenatskim oltarima iznosi primjedbu upravo kod ovog tipa oltara — da li su postojali ugaoni stupići kao nosači menze, budući da su »funktionalno beskorisni i neestetски jer su približeni samom cippusu«.⁷

Dva oltara istog tipa nalaze se u crkvi S. Apollinare in Classe. Onaj centralni (na svom mjestu od 9. stoljeća premda je njegov današnji izgled iz 18. stoljeća) je također od mramora, dimenzija 93 × 54 cm. Od ranokršćanskog oltara preostao je samo cippus i menza i nije sigurno da li su činili jedinstvenu cjelinu. Fenestella je sličnog oblika poput prethodno navedenog oltara, edikule sa školjkom koja počiva na dva tordirana stupića. Drugo pročelje cippusa oltara nalazi se danas ispod ciborija (na istočnom zidu sjeverne lađe), a ne zna se točno odakle potječe. Također je izveden od mramora, dimenzija 1,07 × 0,85 m. Vanjski okvir čine dva kanelirana pilastrića s kapitelima koji nose završnu traku ukrašenu biljnim ornamentima. Fenestellu uokviruju dva tordirana stupića na koje se naslanja polukružna luneta s prikazom križa i dvije nasuprot postavljene ovce u plitkom reljefu. Datira se u 6. stoljeće.⁸

Cippus od grčkog mramora sličnog tipa oltara »ravenatskog stila« sačuvao se u bazilici Pomposi. Nadopunjen novom menzom i ugaonim stupićima služi i danas. Tu se susreću dva kanelirana pilastrića koji uokviruju središnju fenestellu poviše koje se nalazi luneta s prikazom križa među ovcama. Unutrašnji okvir fenestelle su tordirani stupići, a slobodne površine ispunjene su palmetama. Za razliku od gore navedenih primjera oltara-cippusa, izgleda da su postojali i jednostavniji oblici, na što ukazuje primjer u Bagnacavallu gdje taj tip oltara tvori samo cippus bez bočnih stupića i menze.⁹

Što se tiče izgleda Eufrazijevog oltara, on je vjerojatno bio klasičnog ravenatskog oblika. Pored cippusa sačuvana je baza oltara, dijelovi stupića i jedan kapitel, a izgleda da je postojala škrinja s relikvijama, što je omogućilo W. Gerberu da napravi rekonstrukciju njegovog izvornog izgleda. Kako navodi u opisu, »oltar se sastojao od tri glavna dijela: podnožne ploče, baze koja ima na četiri ugla mala kvadratna udubljena za baze stupića, zatim srednjeg dijela s četiri ugaona stupića koji podržavaju oltarnu menzu i sredine sklopljene od kamenih ploča čine škrinju s relikvijama, i treće, od oltarne menze«. Vjerojatno pod terminom škrinje, Gerber misli na cippus. Sam cippus na svom pročelju sadrži posvetni natpis biskupu Eufraziju na luku edikule koja je ispunjena školjkom, a oslanja se na dva stupića s kapitelima. U podnožju pročelja oltara rastvarala se fenestella u obliku arhitektonskog elementa sa zabatom ukrašenim križem među golubicama. Slobodne uglove ispunjavu delfini u plitkom reljefu. Vanjski okvir pročelja cippusa tvore kanelirani pilastri bez kapitela.¹⁰

⁷ P. Angiolini Martinelli, »Corpus« della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna I, Roma 1968., 17—18, sl. 2; M. Mazzotti, n. dj. 246—247.

⁸ P. Angiolini Martinelli, n. dj. 19, sl. 7, 13, 21; M. Mazzotti, n. dj. 247—248.

⁹ M. Salmi, L'Abbazia di Pomposa, Roma 1936., 101, fig. 177; M. Mazzotti, n. dj. 248—249; R. Farioli, Ravenna, Costantinopoli: Considerazioni sulla scultura del VI secolo«, XXX Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna 1983., 232, fig. 26; J. Braun, S. I., n. dj. vol. I, 223, T. 1.

¹⁰ W. Gerber, n. di. 49—50. fig. 53; A. Terry, The Sculpture at the Cathedral of

Očigledno je, prema navedenim primjerima, da su često došli do nas središnji cippusi tih tipova oltara, toliko popularnih na području gornjeg Jadrana. Kako pokazuju oni iz ravenatskih bazilika, kao u S. Apollinare in Classe ili iz Basilicae Ursianae, odnosno Eufrazijeve bazilike, pročelja cippusa su sadržavala fenestellu confessionis. Iznad nje obično se nalazila polukružna luneta ili zabat ukrašen školjkom ili prikazom križa između ovaca ili golubicâ. Unutrašnji okvir fenestelle obično tvore tordirani stupići na koje se oslanja polukružni vijenac edikule, odnosno lunete, dok dva kanelirana pilastrića s kapitelima ili bez njih omeđuju vanjsku stranu pročelja cippusa.

S obzirom da među ranokršćanskom plastikom gatačke crkve, odnosno dijelovima crkvenog namještaja koji bi mogli pripadati ukrasu njenog oltara, prepoznajemo neke slične elemente ovog »ravenatskog stila« ranokršćanskog oltara tipa cippusa, može se pretpostaviti idejna rekonstrukcija njegovog izvornog izgleda. Pronađeni elementi vjerojatno su pripadali pročelju cippusa oltara. To su u prvom redu pilastrići s kapitelima, koji obično tvore vanjski okvir pročelja cippusa. Sastojali su se od visoko profilirane baze, stupa i akantus-kapitela, a bili su izvedeni od tankih žućkastobijelih i sivoplavih mramornih pločica u »champlevé« tehnici. Po sredini se vjerojatno otvarala fenestella confessionis, na što ukazuje nalaz konfesije ispod oltara. Iznad fenestelle nalazila se tanka reljefna ploča od bijelog mramora u obliku lunete s prikazom Uskrsnuća, također izvedena u »champlevé« tehnici. Tako određene reljefne ploče primjenjuju se upravo za oblaganje zidova. U tom smislu indikativno je Gerberovo tumačenje formiranja srednjeg dijela Eufrazievog oltara, tj. cippusa. On je »izrađen od četiri zida od kojih tri ulaze u udubljenja ugaonih pilastara, dočim je prednja reljefna ploča s oba pilastra iz jednog komada. U podnoj ploči škrinje s relikvijama nalazi se udubljenje u kojem su se nalazile relikvije.«¹¹

Očito je da se cippus komponirao od zidnih ploha, koje ulaze u udubljenja ugaonih pilastara. Slično je mogao nastati i cippus gatačkog oltara, koji je vjerojatno bio obložen reljefnim pločama izvedenim u »champlevé« tehnici. S obzirom na tu specifičnu kasnoantičku tehniku koja se upotrebljavala za ukrašavanje zidnih oplata, koristeći uglavnom tanke reljefne ploče, mogao je biti komponiran iz više dijelova i na pročelnoj strani. To proizlazi iz različitih vrsta kamena pojedinih ulomaka »champlevé« reljefa koji su pripadali cippusu gatačkog oltara. Potpuno sačuvan kapitel i baza stupića koji je tvorio vanjski okvir cippusa je iz plavosivog mramora, dok su ulomci drugog kapitela od žućkastobijelog mramora, sličnijeg reljefnoj ploči lunete.

Premda nedostaju ostali elementi pročelja cippusa, jer su došli do nas samo navedeni, moglo bi se govoriti o ranokršćanskom oltaru tipa cippusa s fenestellom confessionis. U prilog tom tipu oltara upozoravaju nalazi ulomaka baze s udubljenjem za stupiće i dio stupića nosača menze. Navedeni elementi isključuju mogućnost bliskog tipa oltara-sanduka, jer se s obzirom na fragmentarnost otkrivenih dijelova ne bi moglo izričito kazati da li pripadaju oltaru-sanduku ili oltaru-cippusu.¹²

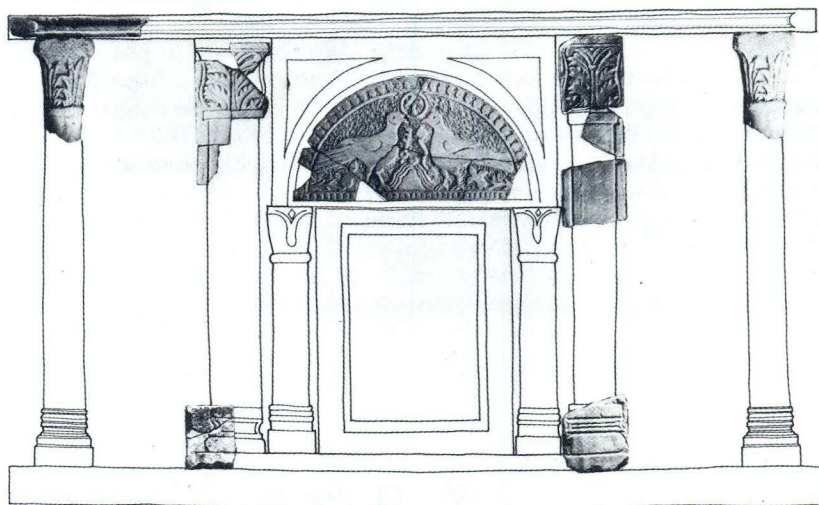
Eufrasius in Poreč, DOP 42, Washington 1988., 43–44, br. 49, fig. 77, 104, 109, gdje autorica navodi da je Eufrazijev oltar najbolje sačuvan od tri ranobizantska oltara, donoseći također ulomke ovih ostalih (br. 5–54, fig. 111–115).

¹¹ W. Gerber, n. dj. 49.

¹² M. Mazzotti, n. dj. 246.

Tip oltara-sanduka poznat je ne samo u ravenatskim bazilikama već i u Konstantinopolisu. Na jednom ulomku pronađenom na području Topkapi, koji se čuva u Depou Arheološkog muzeja u Istanbulu, nalaze se slični motivi. Pročelje oltara sastojalo se od para stupića u reljefu koji su podržavali luk akantusa s prikazom križa. Ispod se otvarala fenestella. Navedeni nalaz indicira postojanje tipa oltara-sanduka uobičajenog u Raveni u 6. stoljeću.¹³

Rekonstrukcija ranokršćanskog oltara tipa *cippusa* sa *fenestellom confessionis* iz Gata

Tome treba dodati ploču oltara sličnog ikonografskog prikaza, koja se danas čuva u Museum of Art u Clevelandu (Ohio). Na njoj su izvedene dvije ovce sa strane zabata, što odaje raspored maloazijskih reljefa. Porijeklom je iz Ravene, ali po stilskom karakteru je bliža skulpturi prijestolnice, kako navodi R. Farioli, ukazujući na tom primjeru kulturnu ovisnost Ravene o Konstantinopolisu. Ovaj tip oltara, toliko omiljen u Raveni odakle se širio po neposrednoj okolici i gornjem Jadranu, mogao je, dakle, nastati u ravenatskim radionicama prema uzorima konstantinopolskih oltara, odnosno njihovih prototipova, što ne isključuje mogućnost i direktnog importa iz konstantinopolskih radionica.¹⁴

U tom kontekstu može se promatrati i gatački oltar. Njegov cippus izdvaja se od ostalih dijelova — menze, stupića i baze — koji su tipični produkti domaćih radionica. Blizak je po obliku ravenatskim primjerima, ali se od njih razlikuje po specifičnom načinu obrade reljefne skulpture u »champlevé« tehnici. Porijeklo te osobite kasnoantičke tehnike također treba tražiti direktno u orijentalnim radionicama. »Champlevé« skulptura dosad je poznata uglavnom na području Levanta, u Siriji, Pa-

¹³ M. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, Penn. State University 1977., fig. 53.

¹⁴ R. Farioli, n. dj. 232—233, fig. 25—26; A. Terry, n. dj. 44.

lestini, Libanonu, Grčkoj te osobito Cipru u 5. i 6. stoljeću, odakle se vjerojatno širila prema Zapadu. U prilog istočnog porijekla cippusa gatačkog oltara govorio bi i osobit ikonografski prikaz Uskrsnuća kojim je ukrašena reljefna ploča lunete iznad fenestelle confessionis, također u »champlevé« tehnici. Očito se radi o proizvodu vrlo visoke kvalitete, vjerojatno importu iz neke orijentalne radionice ili prodajnog centra odakle su bili naručeni i ostali »champlevé« reljefi gatačke crkve, otkriveni u priličnom broju.¹⁵

Za razliku od ravenatskih primjera, koji su prihvatili taj tip oltara i nastavili ga dalje širiti na području gornjeg Jadrana, gatački oltar izgleda da je ostao izoliran. U provinciji Dalmaciji bio je popularan najstariji tip oltara-stola. Kako pokazuju brojni nalazi njegovih dijelova u mnogim ranokršćanskim crkvama, izgleda da je bio dugo u upotrebi taj jednostavniji oblik ranokršćanskog oltara, i to u varijanti s četiri ugona stupa, nosača menze. Stoga se tip oltara-cippusa s fenestellom confessionis koji je primijenjen u ranokršćanskoj crkvi u Gatima izdvaja iz dosad poznatih oblika ranokršćanskih oltara provincije Dalmacije. Specifičan izgled te vrste crkvenog namještaja u središtu, isto tako osobite ranobizantske građevine potpuno se uklapa u kontekst izuzetnog umjetničkog ostvarenja Justinijanovog vremena.

¹⁵ J. Jeličić, Ikonografija ranokršćanske lunete iz Gata, 5—20; Ista, Champlevé tehnika na ranobizantskoj skulpturi iz Gata, Prva jugoslavenska konferencija bizantologa održana u Zadru 1990. g., međutim, još nisu objavljeni materijali.

EARLY CHRISTIAN ALTAR IN GATA

J. Jeličić Radonić

The altar of an Early Christian church at Gata, that unique double shell central structure from the 6th century was placed in the main apse of its tri-conch centre. It was raised above the rectangular confessio situated in the central axis of the presbitery. Among the fragments of the church interior some parts of the altar, consisting of several different elements, were found. Its mensa is made of yellowish-white marble with the characteristic moulding framing its concave surface. The small pillars supporting the mensa are made of white marble with achantus capitals of classical form and were fixed to the base made of bituminous limestone. On the basis of these elements it might be assumed that an Early Christian altar in Gata belongs to that simple type of altar mensa very common in the Early Christian churches of the Roman Province of Dalmatia (numerous Salonitan basilicas, Sv. Stjepan at Sumpetar, churches at Sutivan, Postira, Lovrečina etc.) and in other provinces in the Empire. However, the archaeological excavations of the Gata church have yielded some finds which together with the mentioned fragments would suggest another altar type. That is so called cippus type which is of a more recent origin when relics were placed inside the altar. The closest parallels to the cippus altar Eufrasius' altar in Poreč and other famous altars in the Ravenna Early Christian basilicas from the 6th century (in Neonian Baptistery, two altars in S. Apollinare in Classe, in the Basilica Pomposa, Bagnocavallo etc.). Since the Early Christian plastic of the Gata church reveals some elements similar to the cippus altar Ravenna, general reconstruction of its original appearance might be assumed. This altar type, so popular in Ravenna, spread to the surrounding area and the upper Adriatic, might have originated the Ravenna workshops after models from Constantinople. This does not exclude the possibility of direct import from the latter's workshops. The altar Gata can be discussed in this context. Its cippus stands out from the other parts --the mensa, pillars and base which are typical products of the local workshops. It is close in shape to those from Ravenna, but differs from them in the peculiar rendering of its sculpture executed in champléve technique. The origin of this peculiar Late Roman technique should be looked for in Oriental workshops. The Oriental origin of the Gata cippus is also suggested by its iconographic representation of Resurrection executed in the lunetta above fenestella confessionis, again in champléve technique.

The cippus with fenestella confessionis in the Early Christian church at Gata stands out from those forms of the Early Christian altars in the province of Dalmatia known about up to now.

Judging from numerous finds, the oldest type of altar mensa with four corner pillars supporting the mensa must have been much more popular and were longer lasting. That is why the Gata altar is an exception which perfectly fits into the centre of equally special early Byzantine structure from Justinian's time.